

BUDA FERENC

Szülőház, szülői házak

II.

Újabb szülői házakra a Magoss György tér 7. szám alatti portán találtam. (Hogy miért e többes szám, az a történet során ki fog derülni.)

Magoss György hajdani jeles polgármester nevét a város főtengelyének a Péterfia utca s a Nagyerdőre tartó Simonyi út közötti mintegy 400–500 méternyi, kiszélesedő szakasza viselte. Kétoldalt fasorok szegélyezték e kissé hosszúra nyúlt teret, középtűtt takarosán parkosítva volt, s két emlékmű is állott rajta: házunkkal s egyben a Kétmalom utca torkolatával szemközt az Országzászló, valamelyest odébb pedig egy bronz női akt-torzó, a Trianon emlékét idéző Fájdalom szobra. A tér balfelén, a bazaltkockákkal burkolt úttest két oldalán egy-egy fényesre koptatott sín pár: ezen járt kora reggeltől késő estig a Nagyállomás meg a Nagyerdő között közlekedő 1-es villamos. (Mára ez az egyetlen villamosvonal maradt meg Debrecenben.) Elöl-hátul nyitott volt a peronja ennek a sárga villamosnak, a vezető a szolgálati esztendőknél során többnyire egy jó kis reumát is beszerzett magának a nyugdíj mellé öreg napjaira. A motorkocsi tetején sörnyitó alakú, sodronykötéllel állítható jókora áramszedő csatlakozott a felső vezetékhez, kettejük találkozásakor kékesfehér szikraeső hullott sercegve-sziporkázva a kocsitetőre. Benn, az utastérben egymással szemközt elhelyezett két hosszú fapad valamint a mennyezetről lelógó erős bőrkapaszkodók szolgálták az utazóközönség kényelmét s biztonságát. Háromféle jegyet lehetett váltani az utastér egyik végiben trónoló kalauznál: szakasz-, vonal- és átszálló jegyet. Az egyes villamos vonalán a Honvéd utca sarkánál volt a szakaszhatár. Ezen túlutazni bármelyik irányból a bármekkora távolságból csak vonaljegygyel volt szabad. Átszálló jegy birtokában viszont az egyik vonalon megkezdett utazást a másik vonal végéig folytathattuk. Teszem azt: valaki elvillamosozott a Nagyállomástól a Kálvin térig, ott átszállt a Csapó utcai vagy a Hatvani utcai villamosra, ezek valamelyikével pedig elutazhatott a Köztemető Kassai út felőli hátsó kapujáig illetve a város Böszörményi út menti peremét lezáró Nyulasig. Jómagam sem kicsi koromban, sem pedig később nem tartoztam a villamos rendszeres utasai közé: napi útjaim általában röviddek voltak, de nagyobb távolságokra is inkább a lábamat használtam. Azon viszont jól el lehetett szórakozni, hogy a sínre rakott apró kavicsot porrá zúzza, a kopott kétfillérest meg szétlapítja a sebesen gördülő villamoskerék. Akkortájt: hatvan s egynéhány esztendeje a gépjárműforgalom még igen gyér volt, motor-

biciklit még csak-csak, személyautót azonban csak olykor-olykor láthattunk-hallhattunk eltöfögni előttünk az utcán. Annál több volt viszont a kerékpár s az állat-vontatta jármű: zirgő-zörgő szekerek, gumikeréken gördülő fuvaroskocsik hozták-vitték a szállítanivalót, tavasztól őszig, tél beálltáig folyton csurgó-csepegő stráfszekéren rótt a város utcáit a jeges, hatalmas, nehézpatájú vércsederes muraközi lovai lábukat váltogatva, egykedvűen várakoztak, míg a kocsikísérő zsákdarabbal letakart vállára emelt egy-egy tábla jeget s szapora léptekkel bevitte a soron következő házba. A m. kir. posta úgyszintén lovaskocsival vitte házhoz a csomagokat, s jóllehet: kürtöt már nem zengetett a bakon ülő postás, ám az aransárga postakürt címerként csak ott díszelgett a zöldre festett, négyszögletes kocsiszekrény oldalán. Fiáker is volt Debrecenben az idő tájt, kopott, fekete, felhúzható-lenyitható bőrfedéllel, öreg lóval, öreg kocsissal; nem tudom, miből tengődhettek, mert csak nagynéha szánta rá magát valaki, hogy utasként odaüljön a rezge bőrrernyő alá. A várost övező kiterjedt tanyavilágból s a környező közeli falvak valamelyikéből még ökrös- vagy bivalyosfogat, sőt jámbor tehénkék húzta saroglyás parasztszekér is be-bezötyögött a városba. Eltűnt, elmerült idő képei ezek. Ma már gépkocsi van döggel, de lovat alig látni itt-ott, benzin- és olajbűz öli a tüdőt, az istálló meghitt illatára már faluhelyen is ritka esetben kaphatod föl a fejed, elküldeni szánt csomagod-leveled pedig jobb ha magad viszed el, mert a mai m. postának se kürtje, se lova, se becsülete.

Negyvenkettő tavaszán hurcolkodtunk át a Vágóhíd utcából a Magoss György térre. Ez a költözés több szempontból is gyökeres változást hozott az életünkbe. A Vágóhíd utcai pincének például mi voltunk egyedüli lakói, ez az új hely viszont rajtunk kívül még másoknak is adott állandó vagy ideiglenes szállást, habár – emlékeim szerint – nem túlságosan régóta. Korábban apácák vezette katolikus árvaotthon működött itt, az árvákat s gondozóikat azonban – sejtelmem sincs, hová – elköltöztették, s az így megüresedett ház különböző traktusaiba hamarosan új lakók telepedtek. Az utcára néző tágas, többszobás, magasföldszintes lakást Nagyéknak sikerült megszerezniük. A családfő – szikár, szemüveges, középkorú férfiú – biztosítási ügynökként kereste a kenyeret a feleségére, két lányára valamint egy serdülő korú s egy kiskamasz fiára. Volt még egy fiuk, a család elsőszülöttje, ám vele nem találkoztam: lopás vagy sikkasztás miatt ült, s mire a háború végeztével szabadult volna, addigra az egész család ismeretlen helyre költözött. (Róluk a későbbiek során még lesz egy-két szavam.) A jobboldali telekhatáron húzódó alacsony földszintes házrész alighanem utólag toldották a főépülethez. Ennek nagyobbik felét egy kis kártoló műhely foglalta el, ahol egy buzgó fiatal mérnök irányítása alatt néhány asszony a yucca – azaz: pálmaliliom – levélrostjainak textilipari hasznosításán szorgoskodott. A nyersanyag előkészítésének első mozzanataként az ajtó elé állított fedetlen hordókba rakták e tengerentúlról származó, évelő, légyszárú növény tűhegyes, lándzsaalakú leveleit s vízzel leöntve hetekig áztatták, hogy a lágyszárú kirohadjanak

a szívós, erős rostok közül. A bomlási folyamat siettetése végett naponta többször jól meg is kevergették az anyagot, ilyenkor a nyálkás, zöld folyadékkal teli hordók iszonytató bűzt árasztottak, s ez aztán mihamar le is lohasztotta nyugtalan kíváncsiságomat, hogy a műhelybe settenkedvén meglessem, mi folyik odabent. Ugyanezen épületrész egy aprócska helyiségében a Dél-Erdélyből, valahonnét Brassón túlról áttelepült-menekült Zágoniék laktak. Nekik egy nagyfiuk volt, aki remekül rajzolt, hármuk közül azonban már csak az aranyfogait villogtatva vidáman mosolygó asszony alakját tudom felidézni, ahogy télen is csupasz karral, a csikorgó hideget szinte élvezve vizet ereszt egy kannába az udvaron álló közös csapból.

A mi új lakásunk hátul, az udvar jobbfelében különálló kis keresztépületben volt: egymásból nyíló szoba-konyha meg egy parányi kamarácska. Valamelyest mintha kisebb lett volna, mint előző pincelakásunk, ám az, hogy a két helyiség külön volt választva s főleg hogy nem a föld alá kellett hazamennünk, mindenképp a javára szólt. (A magassföldszint alatti pincében egyébként itt is laktak, átmenetileg olykor többen is.) Aprójószágot, nyulakat, később disznót tarthattunk – erre a célra apám az udvar szegletében lécekkal-karókkal elrekesztett egy alkalmas helyet s oda ólat s kutricát épített –, az udvarvégi deszkakerítésen túl pedig kert is tartozott a portához, s annak egy része használatra a mienk lehetett. S hogy otthonosságom szinte tökéletes legyen: szerteágazó, terebélyes szomorúfűzfa lengette fátyolpuhaságú vesszőit a palánk közelében, kedvenc magaslati tanyám, élő hintaállvány, nyaranta őserdei rejtekhely, szellős, körbe-ablakos toronyszoba, ahol egy vaskos ágvilla karjai közt elfészkelődvén igazi vadonba képzelhettem magam s a szélben suhogó levélrojtok sűrűjéből szinte láthatatlanná válva rálehettem a közeli s távoli világ csodáira: az alatt kapirgáló tyúkoktól s a kesernyés fakérgen futkározó hangyáktól a felettem nyilalló fecskékig s a mennybolt kékjében fehérülő nappali holdig. Rövidre fogva: korábbi állapotainkhoz képest úgyszólván révbe érkeztünk. Szép s jó lett volna sokáig szülői hajléknak tudnom azt az udvarvégi kicsi házat, amit anyám a szegénység szűkös eszközeivel is egykettőre otthonná varázsolt.

A már javában dúló háború azonban – mielőtt még mindent szétzilált s összeborogatott volna – napról-napra súlyosabb terhekkal nyomasztotta életünket. Alapélelmiszereket – zsírt, lisztet, cukrot, kenyeret stb. – már jóideje csak jegyre lehetett vásárolni. (Ekkoriban született az *Erdő*, *erdő* kezdetű népszerű nóta 3-4. sorának ezen változata: „cukorjegyet adnék annak a madárnak, / menjen el a boltba s váltsa ki magának”). Tékozló jelenidőnk legszegényebbjeinek sincs fogalmuk arról az ínségről, amely abban az időben – egy szűk, kivételezett réteg híján – jóformán az egész lakosságot sújtotta. Egy darabka megművelhető föld persze nagy segítséget jelentett: szorgos kétkezi munka révén kivédhető volt a mindenre kiterjedő nélkülözés. Nekünk is jó és biztonságos volt megkapaszkodnunk abban a kicsi kertben. Tavasztól őszig: földiepertől a birsalmáig s besztercei szilváig tartott a gyümölcsszezon, ezekből anyám télire is rakott el, amennyit csak

lehetett, a konyhába szükséges zöldségféle nagy része pedig megtermett a gondosan megművelt veteményesben. Az aprójószágról fentebb már szóltam.

Nem emlékszem rá pontosan, hogy mikor, de egy nap riadt, elcsigázott emberek népes csoportjai jelentek meg a városban, férfiak, asszonyok, karikás szemű, szurtos kisgyerekek, hátukon hordott sorsukkal, batyuba kötött nyomorúságukkal: a dél-erdélyi menekültek. Emberhez méltó elhelyezésük megoldhatatlan feladatot rótt a városra, ahová lehetett, beszállásolták őket, a mi portánkra is jutott belőlük bőven, ám fedél nem mindannyiuk feje fölé, megesett, hogy napok-éjszakák sorát húzta ki jó néhányuk az udvarunkon szabad ég alatt, az *én fűzfám* sátra alá húzódva. Ottlétük során egyszer egy szörnyű eset is történt: az egyik menekült családhoz tartozó kicsi gyermek – két éves forma lehetett, hogy fiú-é vagy lányka, nem tudom – egy óvatlan pillanatban a nyitva felejtett nagykapun kibócorogva a járdán túl letelepedett játszani a sínek közé szórt kövekkel-kavicsokkal, s ültében a sínen átnyújtott lábacskaín keresztülment a villamos. Visszaemlékezvén ma is borzadva látom viaszápadt néma arcát s a lábaira sebtiben rátekert fehér kötésen átütő vérfoltokat, ahogy futvást indultak vele a közeli kórházba. Az ő sorsa is – mint annyi mindenkié abból az időből – semmibe vész előlem. Hetekig, hónapokig tartott a menekültek keserves hányattatása. (Aztán – alig egy évre rá – következett másoké, újabbaké.) A portánkat átmenetileg megakadó erdélyiek málladozó emlékével évek múltán, jóval a háború után találkoztam újra, amidőn a zárt kapubejáró melletti épületszárny soha addig nem tatarozott oldalsó falán kb. egy felnőtt szemmagasságában erdélyi falvak s emberek neveit, fakuló keltezéseket, egyszerű mondatokba foglalt sóhajokat fedeztem fel a vakolattól már-már búcsúzni készülő festékrétegbe karcolva: mintha csak a szülőföldjükről elűzöttek titkon rejtőző panaszfala állt volna előttem. Máig bánom, hogy a széttaposott, szélbe vetett sorsok e romlandó anyagba rótt emlékeinek megőrzéséről nem gondoskodtam valami módon.

Életünkre, mindennapjainkra tartós, komor árnyékot vetett a háború. A rádió rendszerint sikeres hadmozdulatokról tudósított, a heti filmhíradó pedig mozgalmas képsorokban mutatta be a szövetségesek technikai és erőfölényét valamint katonáink elszántan bizakodó sőt vidám hangulatát, ám a harctérről más csatornákon érkező hírek s főleg a mind gyakoribb sebesültszállítmányok nemigen adtak okot az itthon maradottak bizakodására. Apámnak ezekben az években lépten-nyomon be kellett vonulnia hosszabb-rövidebb időre. A bécsi döntések, majd a a Szovjetunió elleni hadüzenet: mind-mind meghozta számára a soron következő behívót. Szorongással, folytonos aggodalommal töltött el bennünket hiánya, hisz jól tudtuk: a katonákat nem nyaralni viszik a frontra, hazatérésük pedig végképp bizonytalan. Dehát mit tehattünk? Vártunk, várakoztunk. Vártuk a háború végét s a nagyritkán be-bekövetkező katonaszabadságot. Lehetséges, hogy – többek közt – épp apám tartós és gyakori távollétei miatt alakult ki meghittebb kapcsolat anyám és énköztem? Annyi bizonyos: ez a kapcsolat a későbbiek során sem fordult a visszájára.

Az átköltözködésünket követő esztendő őszén életemnek fontos, új fejezete kezdődött: végre elsős lettem. Szüleim a hozzánk legközelebb eső Eötvös utcai református elemi iskolát szemelték ki szellemi pallérozódásom színhelyéül. Akkortájt még nem terjedt el az általános koedukáció: ebbe az iskolába csak fiúk jártak, lányok számára iskola legközelebb – nomen est omen – a Leány utcában volt. (Mellesleg: majd' egész tanulói pályafutásom az egyneműség jegyében zajlott; ebben csupán az egyetem hozott gyökeres változást.) Első tanítóm – áldás-sék az emléke – Bikky Sándor tanító bácsi volt, idős, már jócskán őszülő, szelíd tekintetű ember, aki az akkor még hivatalosan is megengedett testi fenytést – ez legtöbbször egy pálcával kimért *tenyeres* volt – csak nagyritkán s igen indokolt esetben alkalmazta. A tanév a zilált háborús viszonyok miatt a szokottnál jóval később kezdődött – valahogy az maradt meg bennem, hogy november táján, s én úgy is fogtam fel, mint várva várt születésnap ajándékot –, s a kései kezdet miatti feszített tanterv aligha könnyítette meg a tanító úr dolgát. Magam túl sok főfájást nemigen okozhattam neki, hisz több mint két éve már folyékonyan tudtam olvasni, legfeljebb az zavart, hogy amidőn olvasás órán sor került rám, nekem is szótagolnom kellett, akárcsak a kezdőknek. (Sokáig nem ment a fejembe, miért volt szükség erre az araszolásra, amikor én már nyargalni szerettem volna: valószínűleg azért, hogy a szóelválasztás szabályai biztosabban megrögződjenek bennem.)

Anyám természetesen elkísért a tanévnyitóra („csak tessék szigorúan fogni ezt a gyereket”), az első tanítási napon is eljött velem az iskoláig, a többi napokon azonban mindig magam tettem meg az utat oda-vissza. Az útvonal megválasztására több lehetőség is kínálkozott. Szinte soha nem mentem el reggelente az Eötvös utca Péterfiába torkolló legelejéig: ez volt a leghosszabb út. A vele párhuzamos Ajtó utcát már gyakrabban választottam, főleg hazafelé jövet, amikor már nem kellett annyira igyekezni. Legtöbbször azonban az épp szemközt nyíló Kétmalom utcán indultam el hazulról s a Kút utca érintésével jutottam el az iskoláig; a fölösleges kerülőket mellőzván így 100–150 méterrel is lerövidíthettem az utamat.

Tanév végeztével sajnos nem készült fénykép rólunk, egy esztendő múltán viszont igen: egy rakás cingár, vézna gyereket látok magam előtt – egyedül csupán Szentesi Laci teltebb valamelyest az *akkori* átlagnál –, s alakjuk láttán halványan felidéződik hatvan évvel ezelőtti kis osztálytársaim hangja s egy-egy mozdulata is. Neve bizony már nem mindegyiküknek. Arról pedig végképp nincs biztos tudomásom, ki él, ki nem él már közülük s hogy kiből mi lett azóta. Egy a kivétel: Dobi Sanyi. Szelíd, kékszemű, magas homlokú fiúcska volt, padtársak s jóbarátok voltunk négy éven át, később, már a gimnáziumban párhuzamos osztályba jártunk. Ő az orvosi hivatást választotta. Pályája kezdetén egyszer a debreceni SZTK Rendelőintézet folyosóján találkoztunk. Szomorúan újságolta: nemrég halt meg fiatal felesége. Hosszú évtizedekig semmit nem tudtam róla. Néhány éve aztán

egy közös ismerős újból összehozott bennünket. Azóta a szülei is elhunytak, magányosan él Kőbányán egy lakótelepi lakásban. Annak idején gasztroenterológusként szakosodott, ebbéli minőségében megjárta Fekete-Afrikát is, ám külhoni szolgálata leteltével hazatérve az a meglepetés érte, hogy egyik jóakarató kollégája – az ő távollétét kihasználva – elfoglalta a neki fenntartott kórházi státust. Így hát az én Sanyi barátom – mi mást tehetett volna? – elszegődött bőrtőn-orvosnak a Gyűjtőfogházba. Egyébként ma is, mint rég: kékszemű, magas homlokú, szelíd. Vonásai talán valamelyest keserűbbek s keményebbek, ám ez aligha szorul részletes magyarázatra.

Azóta, gondolom, képletesen vagy valóságosan, de mindahányunk megjárta a maga messzi utait.

Kisiskolásként persze – főleg egymagamban – ritkán vetődtem messzire a szülői háztól. A környező utcák legtöbbször apránként bejárogattam, magányos sétáim, kóborlásaim azonban akkor még nem igen vezettek távolabb déli irányban a Kistemplomnál, kelet felé az Árpád térnél, északon pedig a Nagyerdő inkább park-, mint vadonszerű pereménél. És nyugat felé? Az udvar nyugati végében, lakásunktól néhány lépésnyire ott állt a fűzfám, mögötte a szürkére avult deszkapalánk egy rozoga ajtóval, azon túl pedig a kert. Drótból, itt-ott lécekből összerótt kerítés, sőt egy helyütt egy romlásnak indult, hajdan sem erős téglafal határolta el ezt a kertet a szomszédos telkektől. Az udvarhoz képest alacsonyabban feküdt, egyszinten a kerítésen túl kezdődő Libakerttel. Libakertnek a Honvéd utcai laktanya hátsó fala s a jelenlegi Füredi út (akkor: Károly Ferenc József út, később: Hámán Kató út), valamint e kettőt összekötő Szegfű utca határolta területet nevezték. Lakóépület mindössze kettő állott rajta: a mi kertünkől közvetlen balra a Molnárék háza, lenn jobbra túlhan pedig Szép János asztalosmesteréke. Molnár Oszkár – idős írógépműszerész – nála jóval fiatalabb feleségével, Lola néniel s két lányával lakott a négyzetes alaprajzú, sátozott, akkoriban roppant úriasságú tetsző családi házban. Kisebbik lányuk (Márti) velem egykorú volt, a nagyobbik (Mariann) néhány évvel idősebb. (Közlésre szánt első verseimet jó tíz esztendővel később az Oszkár bácsitól csekély díjazás ellenében kölcsönzött öreg írógépen pötyögtettem le, hogy aztán egy idő múltán az Alföld című folyóiratban kinyomtatva láthassam viszont őket.) Szép bácsihoz is bebetoppantam néha, szerettem nézni, ahogy lendülettel megtaszított kézigyaluja alól hosszan előkunkorog a jószagú fenyőfa forgács. Nagyobbacska koromban egyszer-kétszer megkért rá, hogy morzsoljak tengerit a jószágainak, s én nagy kedvvel s igyekezettel hajtottam a morzsológép karját, miközben másik kezemmel a pillanatok alatt lecupaszodó kukoricacsöveket rakosgattam a forgó fogashengerek közé. Mi odahaza bizony csak a markunkba szorított csutka igénybevételével hántottuk a tengerit a tyúkoknak, libáknak, malacnak, egy-egy zsáknyit ledaráltatni pedig vállon vittünk el az Apafi utcai malomba: eleinte apám, később, úgy tizenöt éves koromtól fogva meg én magam. Szép bácsiék házából esténként oly-

kor hegedűszó hallatszott: fia – foglalkozását tekintve vasúti tiszt – szabadidejében hegedűket készített (a hangszeralkatrészek sablonjait ott láttam a kis műhely falán kifüggesztve) s gyakorta hegedülgetett csak úgy, a maga örömére. Különbösen ritkán mutatkozott s szavát sem igen hallatta: apjától merőben eltérően zárkózott, hallgatólag természetű ember volt.

Kertüinktől jobb felől volt még egy veteményes. Ez a Füredi út elején álló Szent László plébániához tartozott, úgy is hívta mindenki: a papok kertje. Koratavasztól ős beálltáig egy izmos, tagbaszakadt, fürge beszédű s mozgású férfiú művelgette: Kajetán testvér. Nevéből ítélve ő maga is a rend tagja lehetett, ám szerzetesi öltözéket nemigen láttam rajta. Lehet azonban, hogy csak a kerti munkához nem viselte.

A Libakert fennmaradó nagy részén három kertész osztozkodott. Közülük Balogh Emmának jutott a legkisebb földdarab. Magányos öreglány volt Emma, az olykor adódó alkalmi segítségtől eltekintve a palántázástól a kapáláson s az öntözésen át a szedésig minden munkát egyedül végzett, nyáridőben nem is nagyon volt megállása, sokszor még napszállta után is hordta, hordta a vizet veteményeire. Eleinte kissé viszolyogva, ártalmatlanságáról megbizonyosodván később már csak érdeklődve figyeltem a szilvafa tetejéről vagy a magasra nőtt mák dzsungelsűrűjéből, ahogy két kezében egy-egy horganyzott bádoggal öntözőkannát lógatva lassú, kimért léptekkel rója a salátaágyások közeit s fojtott indulattal beszél, vitatkozik egy láthatatlan valakivel. Akik ismerték, kissé bolondnak tartották. Szerintem nem volt az; csupán kifelé élte meg azt, amit mások befelé szoktak megélni. Fivére a háború után munkásmozgalmi ill. pártkapcsolatainak köszönhetően egy ideig a város polgármestere volt, Emma azonban ennek nem sok hasznát látta, s bizonyos jelek arra utaltak, hogy nem is igen óhajtotta hasznát látni. Volt egy Szilágyi nevű kertész is a közelben, ám őt ritkábban láttam. Annál inkább Neosicsékat: ők többen voltak s többet is mozgolódtak a kertben. Nevükből ítélve valamely ősiük a Balkánról származhatott, ők azonban már minden ízükben magyarrá váltak, utóbb még délszláv hangzású nevüket is Nemesre magyarosították. Neosics-Nemes Ferencnek három fia volt: Feri, Jóska meg Sanyi. Sanyi – a legkisebbik – annyi idős volt, mint én, négy éven át egy osztályba jártunk az Eötvös utcában. Egyszer a neve miatt azt találtam mondani neki, hogy ti szerbek vagytok, ezen igen megsértődött, kis híján nekem esett, hogy megagyaljon, de aztán valahogy elsimult, elrendeződött a dolog. Kamaszkorától fogva keményen dolgozott apjával s bátyjaival együtt bolgár művelésű kertjükben, 51 nyarán még egyazon úttörőtáborban voltunk három hétig a Szinpetri melletti Kopolya-völgyben, s hogy utána mit tanult, mit nem, azt már nem tudom, de azt igen, hogy évekig bunyózott, versenyekre járt, s az anyja egy kései találkozásunkkor érdeklődésemre elújságolta: „Sanyi a hétvégén Csehszlovákiába utazott a csapattal”. Vajon most mi lehet vele?

Kert, kert. Nem hinném, hogy van még egy város ebben az országban, amit annyi kertség ölelne körül, mint Debrecent. Lássuk csak, íme: kelet felől a Csa-

pókert, délkelet s dél felől, túl a vasúton a Homokkert, Boldogfalvi kert, Epreskert, Tégláskert, visszakanyarodván a vasút innenső oldalára s a város nyugati peremén fölfelé haladva egymás mellett a Vargakert, Postakert, Széchenyi kert, tőlük eggyel kinnebb a Tócoskert (itt lakott valaha hosszú évtizedekig 20. századi festészetünk nagy magányosa: Holló László), ettől fennebb a Hatvan utci kert, még fennebb egymás szélitiben a Vénkert, Csigekert, Köntöskert, túl a Füredi úton, a Böszörményi út baloldalán a Kertváros, jobboldalt pedig az Újkert s végül a Sestakert. E felsoroltak közül a Tócoskert, a Vénkert meg az Újkert rég elvesztette egykori arcukat: irdatlan, jellegtelen, kiismerhetetlen lakótelepek épültek a kertés családi porták helyén. (Annak idején, az újkerti lakótelep felépültekor az első nyár folyamán öten ugrottak a mélybe öngyilkossági szándékkal a tízemeletes házak tetejéről.) A városhatáron kívül viszont újabb, kiterjedt kertségek alakultak ki: nem szakadt hát meg a folyamatosság.

De vissza még egy kicsit a Libakerthez. Ez a kis kert-zárvány a többiekkel ellentétben nem a város szélén, hanem annak már igencsak a belterületén helyezkedett el, zárt házsorok és családi házakkal beépített utcák által közrefogva. A történelmi valóság persze az, hogy valaha csakugyan a város szélén volt, ám a város túlnőtt, túlterjedt rajta. lehallatszott már ide a villamos csilingelése, s a Balmazújvároson és Hortobágyon át Tiszafüredre vezető országút forgalmas városi szakaszától is alig egy utcásor választotta el. Furcsa belegondolnom, hogy itt: e geodéziai eszközökkel körülhatárolható, ám a valóságban már *nem létező* helyszínen pergett le eddigi életemnek kis híján egyharmada, kisgyerekből itt cseperedtem föl kamasszá s váltam felnőtté – szinte észrevétlenül. Lassacskán félévszázada a Libakertben épült fel Debrecen egyik első lakótelepe. Emberi lépték szerint nagy idő telt el azóta, az ott lakók egytől-egyig kicserélődhettek, a maiaknak pedig halvány sejtelmük sincs felőle, hogy néhány évtizeddel korábban egy pelyhedző bajszú fiatalember ott meregette a vizet egy rozszant kávájú gémeskútból.

Zsugorodjunk azonban vissza, túl egy-két idősíkon. Az a fiatalember egyelőre még túlságosan vékonydongájú s aprócska ahhoz, hogy órák hosszát emelgesse a tizenöt literes favedret. Különbösen is: szülei féltették volna a kút feketén ásitó torkától s amúgy sem sanyargatták túl sok testi munkával. „Szedjél már egy kis zódet a malacnak.” „Vigyél vizet a jószágnak.” „Szaladj le a kertbe, hozz egy pár szál petrezselyem zódjít a levesbe.” Vagy: „Eredj, kisleány, vegyél a boltban egy rúd frankkávét meg öt deka élesztőt.” Néha nekiállítottak gyomlálni, ám ezt nem nagyon szerettem, aprólékos, haladatlan munka volt, nehezen múltott vele az idő. Anyám legtöbbször elhangzó szava azonban ez volt: „Megcsináltad már a leckédet, kisleány? Tudod, hogy nem neked tanulsz: magadnak tanulsz.” Tudtam, persze, tudtam, hogy magamnak tanulok, az *életben*, de *most* azért még Neki is, így hát szerteágazó, el-elkalandozó elmémet-figyelmemet elsősorban az Ő kedvéért igyekeztem kordába vonni, fegyelem alá szorítani, bármily nehezemre esett is néha.

Apámat időközben ismét behívták katonának, 43 karácsonyán csak kettesben ültünk, anyám meg én az aprócska piros almákkal, házi készítésű szaloncukorral

s a szűrös angyalhajjal feldíszített kis fenyőfa alatt. Aztán ellobbantak a gyertyák. Vízkereszt után a karácsonyfát is leszedték. A rojtozott végű szaloncukorpapírokat gondosan kisimítva eltették a következő karácsonyra, a lecsupaszított fácska pedig a padlóra pergett s onnét felsöprögetett túleveleivel együtt a tűzhelybe került: pattogva-ropogva lángolt a gyantával telített növényi tetem, s én élvezettel szimatolgattam a tűztérből ki-kipöffenő jószagú füstöt. Hamarosan megkaptuk az iskolában az első félévi értesítőt: „Vigyétek haza, gyerekek és írássátok alá a szüleitekkel”. Az enyémet – akárcsak legtöbbünkét – anyám írta alá, fejét csóválván az írásból becsúszott egyetlen kettesre. (Akkor még az egyes volt a legjobb osztályzat.) Lassacskán kitavaszkodott, s a világ baljós jelei s jelenségei egyre inkább elszaporodtak. Március tizenötödikének reggelén még kimosakodva, ünneplőben indultam el hazulról, s amidőn rám került a sor, torkomban dobogó szívvel szavaltam el Petőfi Sándor versét a nemzetiszín zászlókkal, s papírlánccokkal ékesített osztályteremben. „Trombita harsog, dob pereg, Kész a csatára a sereg”, (a Nemzeti dalt egy másik gyerekre osztotta a tanító bácsi), s büszkén viseltem egész álló nap a mellemre tűzött kokárdát. Egy hét sem telt bele azonban, s német katonák sokasága jelent meg a városban. Ponyvás teherautókon, oldal-kocsis motorkerékpárokon vagy egyszerűen csak gyalog, de zárt alakzatban vonultak erre-arra. Rohamsisakjuk – már amelyik azt hordott a fején – ugyanolyan volt, mint a mieinké, ám elől-hátul egyforma sapkájuk, egyenruhájuk rideg, szürkészöld színe s főleg pattogó-surrógó, érthetetlen beszédük taszítóan idegen-szerű. Ekkoriban történt, hogy egy késő délután anyámmal a kapuban álldogálván, az utcán egy előttünk elhaladó családon akadt meg a tekintetem: két-három felnőtt, ugyanannyiforma különböző életkorú gyerek, mindannyian sötét ruhában, mellükön ott virított a hatágú sárga csillag. Szótlanul, megkövülten meredtem rájuk, ők nem néztek oda. Tudtam, hogy zsidók s hogy némely dologban mások, mint mi – például nem esznek disznóhúst, a sapkát-kalapot a templomban is a fejükön hagyják, öregek nagy szakállt hordanak, a fiúk pedig egy-egy hosszúszúra hagyott hajtincset a fülük mellett –, de ezek itt szakasztott olyanok, mint bárki más, se szakáll, se pájesz, csak a sárga csillag, amit – tudtam ezt is – nem a maguk jószántából varrtak fel, igaz, hogy nálam sápadtabbak és szomorúbbak meg a ruhájuk is fekete, de biztosan gyászolnak valakit

– Ó, istenem, – zökkentett ki anyám csendes szava a tűnődésből, – miért csinálják szegényekkel ezt a szégyent! Mért bűn az, ha valaki zsidó! – Nem tudom, mi suhanhatott át rajtam, de reám pillantva így folytatta: – Tudod, kisfiam, nem az számít, hogy ki miféle, hogy katolikus vagy református vagy zsidó, hanem hogy embernek milyen.

– Ők milyen emberek? – néztem föl anyámra fürkészve.

– Köztük is van jó meg rossz ember vegyesen, akárcsak miköztünk. Ennyi az egész.

Fél karral engem magához vonva még egyszer a távozó család után tekintett. Megrázta a fejét:

– Szegény kis gyerekek! – s a szemét elfutotta a könny.

Szótlanul fordultunk be az udvarra, aznap egészen elalvásig szomorú voltam. *Tudtam*, hogy anyám minden szava igaz, s azt is *éreztem*: hiába tudom.

A későn kezdődött tanév korábban is ért véget: májusban már túl voltunk az év végi vizsgán, így júniusnak a szünidei szabadság jóleső tudatában vágtam neki. Dehogyan sejtettem még akkor, hogy ez a szünidő jóval hosszabbra fog nyúlni, mint egyébkor. Június másodikán szép verőfényes napra ébredtem. Lakásunk ablaka keletre nyílt, s a már fennjáró nap fényes sugarai láttán nyomban megvidámodtam: de jó napom lesz máma! Anyám ugyan seholy, de a bögre tej meg egy szelet kenyér odakészítve a konyhaasztalra: biztosan elszaladt bevásárolni, máskor is volt már ilyen, majd hazajön. Emelem a számhoz a bögrét, bele is hörpintek a még langyos tejbe – abban a pillanatban felüvöltenek a szirénák: LÉGI-RIADÓ!!! Összerándul a gyomrom, a bögrét leteszem, hányinger környékez, aznap nem is bírok enni, csak majd késő este vagy két szem zöld barackot. Közben rohanvást hazaér anyám, a ház többi lakói is az udvarra csődülnek. Mitévők legyünk? Az óvóhelynek kijelölt pincétől mindenki iszonyodik – tömeges klausztrófia? – egytől-egyig levonulunk hát a kertbe s a gyümölcsfák vélt oltalma alól fülelünk az egyre erősödő, mélyen lüktető morajra. Pentezug felől, az égbolt nyugati peremén – ahonnét máskor a fekete zivatarfelleg szokott előkerekedni – hamarosan megjelentek az amerikai légierő nehézbombázói. Ki tudja, miféle sors várt volna ránk, ha a mi környékünket, nem pedig a Nagyállomást veszik célba. Így viszont reszketve, miatyánkozva, de úgyszólván páholyból szemlélhettük a város első bombázását. A sivitva zuhanó bombák robaja, a becsapódások nyomán felgomolyló fekete füst kerek hatvan esztendő múltán is hibátlanul megismétlődik valahol a halánték- s koponyacsontom mögött, ha arra a koranyári délelőttre visszagondolok. E nappal kezdődött el számomra a kézzelfogható, kikapintható, igazi háború. E naptól fogva szinte mindennapossá váltak a légitámadások, így aztán lassan beleszoktam, beletörődtem, hogy amikor a rádió bemondja: *Légiriadó, légiriadó! Fliegeralarm, fliegeralarm! Nyírség, Várad!* – a szirénák váltakozó rezgésszámú üvöltésétől kísérve, legyen bár éjszaka vagy nappal, le kell húzódnia a ház alatti pince téglaboltíve alá. (Azt beszéltek, hogy az biztonságosabb, mint a sima földem.) Gyomrom már nem émelygett a sziréna hangjától, egy-egy közeli robbanás hallatán is legfeljebb összeresztetem. Volt egy éjszakai riadó, amit elejétől a végéig átaludtam, anyám vitt le a karjában az óvóhelyre, s én nem ébredtem fel se a szirénázásra, se a becsapódó bombák dörejére. Másnap anyám megmutatta a légnyomás-kiterítette üvegcserepeket a kapualjban: „Nézd csak, kisfiam, ezeken botorkáltam keresztül éjszaka a vaksötétben, amikor szaladtam veled lefelé a pincébe.” Igen: éjszaka vaksötét volt, hacsak a Hold be nem segített egy kicsit; a közvilágítást ugyanis kiiktatták, az ajtókat ablakokat pedig pokróccal, sötétkék csomagolópapírral el kellett sötétíteni, hogy a lakásokból a fény ki ne szűrődjék. Mintha azok a repülőek nem találtak volna rá így is a célpontjaikra! Egy este *zavarórepülést* jeleztek a rádión: ez volt a legeny-

hébb fokozatú légítámadás, többnyire baj nélkül szokott elmúlni. Most azonban a sötétség leple alatt fölénk lopakodó gép valahol a közelben ledobott egy bombát: valószínűleg csak a terhétől akart megszabadulni, hogy visszatérhessen a támaszpontjára. Egy család – apa, anya és két gyerek – az egyébként csendes, békés estében a Nagyerdő felé ballagott, amidőn a bomba-feltépte útburkolat egy bazaltkockája röptében fejbetalálta az apja karján ülő kétévesforma kisfiút. Kétségbeesetten, orvosért kiáltozva rohantak le hozzánk a nyöszörgő kisgyerekekkel, akinek a fejébe húzott sapkáját hátul egy sötéten növekvő vérfolt ütötte át. Egyszer csak a nyöszörgés megszűnt, a gyermek feje hátrahanyatlott, s a kék svájcisapka az agyvelővel s a koponyacsont szilánkjaival együtt lottyanva leesett a pince betonjára. Ma már nem álmodom ezzel a jelenettel, de megmaradt bennem kiűzhetetlenül, kitéphetetlenül, mint a háború, minden háború tömör lényege, iszonyú foglalata.

Nagyék lakásában idővel új bútorok, szőnyegek, eddig nem látott holmik jelentek meg. A középső utcai szoba jobb sarkába még egy feketére politúrozott, hatalmas zongora is került.

– Ezeket itt a megürült lakásokból lehetett szerezni, – jegyezte meg Gyurka, Nagyék legkisebbik fia, nálam vagy négy évvel idősebb, de meglehetősen vékonypénzű gyerek. – Megyünk majd holnap is, van ott annyi szajré, hogy na! – s vézna karjával nagyot legyintett.

– Miféle lakások? – s némi habozás után azt a szutykos hangzású szót is ki-
mondtam: miféle szajré?

– Miféle, miféle! Hát a zsidóké, akiket bevittek a gettóba!

– Na de... – próbáltam közbevetni bátortalanul – ami a másé... és ha a háború után...

– Ugyan már, te kis tökfő, mit értesz te az ilyesmihez! – szakított félbe fölényesen Gyurka. – Kit érdekel, hogy mi lesz a háború után? Ezekről most minden el van kobozva, ha mi nem szerzünk belőle, hát elviszi más. Akkor már inkább mi vigyük el, nem? – s nevetett. – Úgyis deportálni fogják őket mind.

Szégyleltem rákérdezni az újabb ismeretlen szóra, nehogy ismét letorkoljon Gyurka, ám abban biztos voltam, hogy valami rosszat jelent. Hallgattam hát ügyefogyottan egy darabig, s közben az járt a fejemben, hogy az ilyen szajrézásokért máskor jól megbüntették az embereket, most meg... De nem bírtam végig-gondolni. Hátrakullogtam hát a fűzfámhoz, lassan, nehézkesen felkapaszkodtam az ágai közé, jó magasra, hogy senki ne lásson, s úgy éreztem, a feje tetejére állt ez az egész zavaros világ.

Egy reggel Samu bácsi köszönt be hozzánk váratlanul.

– Üljön le, sógor, – szólt felvidámodva anyám s letörülte az egyik székét, – el ne vigye az álmunkat.

Samu bácsi – teljes nevén Kokas Sámuel, anyám egyik nővérének, Erzsike néninek az ura – meggondoltan válaszolt:

– Korai volna még elvinni az álmotokat, meg aztán nem is igen van idő el-
tanyáztatni. – Azért csak letelepedett, majd így folytatta: – Idehallgass, Maris-
kám. Nénéddel azt gondoltuk ki: legjobb lesz, ha eljősztok mihozzánk egy időre.
Amíg ez a nagy cécó elmúlik, – s fejével oldalvást kifelé biccentett. – Itt a város-
ban mostmár egyik bombázás a másik után, nálunk Józsan meg azért egy kicsit
csendesebb a világ.

– Nem szeretnék sógorék terhire lenni, – szolt zavartan anyám.

– Ilyen szót ne halljak! A testvéredhez jősztok. Hely az van bőven, elfértek,
s ahol hat százra főznek, ott jut még kettővel többnek is. – Tűnődött egy keveset:
– Kettővel? Csak másféllel. Nénédre úgyis ráfér egy kis segítség.

– Hát ha úgy gondolja sógor...

– Úgy gondolom! – nézett rá szigorúan Samu bácsi.

– ...akkor máma összekészülünk, aztán majd holnap –

– Szó se lehet róla! Nem lehet tovább kockáztatni a gyerek életét, se a maga-
dét. Szedd össze hamar, ami a legfontosabb, aztán indulunk együtt. Még ebben
az órában. – Napbarnította, erős, eres kezével meglapogatta a vállamat s eny-
hültebb hangon folytatta: – Mától fogva legalább lesz még egy férfi a háznál.
Ugye, Ferikém?

Egyetértőleg bólogattam. Tudtam: öt gyermekük közül az egyetlen fiú, Sanyi
kinn van a fronton, hónapok óta semmi hír felőle, s odahaza a négy lányból már
csak a három fiatalabb lakik (kettő közülük már eladósorban), a legidősebbik
(most az ő férje is katona) másféléves kisfiával együtt ugyanazon utca túlvégén
saját házban, bár többnyire ő is otthon időzik a családdal.

– Majd csak elparancsolgatunk mi ketten annak a sok jányinak – veregette
meg ismét a vállamat Samu bácsi mosolyogva, – igaz-e?

Tudtam, hogy csak tréfál, de azért buzgón helyesltem neki.

Anyám két nagyobb meg egy egészen kicsi batyuba összecsomagolta a leg-
szükségesebb vinnivalót, az ajtót kulcsra zárta, Legény nevű kutyánkat – leg-
nagyobb bánatomra – rábízta Nagyékra, s aztán nekivágtunk az útnak. Nem tet-
tünk kerülőutat a Hatvan utca végével szemközti Kisállomásig, hogy vonattal
utazhassunk: a Nyulason keresztül s az erdő alatt gyalog róttuk le a mintegy
nyolc kilométernyi távolságot Alsó-Józsaig. Helyenként kissé fárasztó volt a me-
legtől felpuhult, száraz, mély homokban taposni, de délre így is kiértünk. Vártak
már s örömmel fogadtak bennünket. Ebédre pergelt leves volt egy karéj otthon
sütött kenyérral, utána meg szedhettem magamnak gyümölcsöt a kertben.

Nyár közepétől december elejéig a Kokas-család nádfedeles hajléka volt a mi
otthonunk is. Időnként tisztos távolból szemlélhettük a város felett zajló légicsa-
tákat, a ledobott s felrobbant bombák fekete füstfellegeit. Egy-egy légitámadás
Józsat sem kerülte el. Ilyenkor a részint csonka, részint kibővült család lehúzó-
dott a Samu bácsi építette takaros kis bunker mélyére a kertben, s míg a lányok
a földből kialakított ülőpadon reszkettek s vacogtak féltükben, mi ketten kihalal-

tunk a bejárati nyílás szájába s onnét figyeltük érdeklődve a magasból apró ejtőernyőkön lefelé lebegő Sztalin-gyertyákat, össze-összerezzenvén egy-egy közeli robbanás hallatán. Később, már a németek visszavonulása idején apámat is ha-zaengedték szabadságra a frontról, nem is engedte többé vissza a család, így aztán ő még idejében kiléphetett a hadviselő felek sorából. A falu hamarosan két tűz közé került: észak felől a szovjetek, délen a németek vetették meg a lábukat néhány napig, elárasztván egymást mindenféle kisebb-nagyobb lőfegyverből származó lövedékekkel. E kínálkozó alkalmat én arra használtam fel, hogy a deszkapalánknak ütköző s az udvaron földet érő még meleg, de szerencsére már fáradt puskagolyók közül minél többet fölszedegessek a gyűjteményembe. Ennek anyám egy óvatlan pillanatban véget vetett. Aztán délre ill. nyugatra tolódott át a front. A szállongó balhírek hallatán a két eladósorban lévő lányt, Rózsikát meg Ilonkát elrejtették az asszonyok a kisebbik ól feljártat nélküli, szűk padlására, így csak alaposan felfáztak a hideg éjszakák során, de legalább a katonák zaklatásaitól, erőszakoskodásaitól sikerült megmenteni őket. Előbb egy román alakulat vonult be a faluba. Jó néhányan tudtak közülük magyarul is, egyenruhájuk pedig azonos színű volt a magyarokéval, csupán elől-hátul egyaránt csúcsos sapkájuk volt szokatlan s idegenszerű. Ők nem sokáig időztek Józsán. Ebéd s némi pihenés után – az ételt előbb velünk kóstoltatták meg – még aznap odébbálltak nagy morgván. Jól tartott lovakon ekkor egy szakasznyi kozák nyargalt végig a falu fő-utcáján. Kerek szőrmesapkájuk, kardjuk, daliás megjelenésük igen megragadta a figyelmemet: egy szablyaformájú sárgaréz papírvágó késsel a kezemben napok során ott nyargalásztam én is az udvaron körbe-körbe, sajnos, csak úgy a tulajdon lábaimra utalva. Végül megjelent maga a gyaloghad is. Sokan, igen sokan voltak az oroszok, vagy ahogyan akkoriban a tőlük hallott szóval mindenki nevezte őket: a *rusz*ik. Nagyrészüik persze nem orosz volt, hanem ukrán, de akadt közöttük szép számmal mindenféle náción a nagy Birodalom területéről: kaukázusi, közép-ázsiai, örmény, tatár s természetesen orosz is. Mihozzánk szerencsére egy fiatal őrnagy szállásolt be az embereivel, s ez biztonságot nyújtott a faluban itt-ott megtörtént erőszakoskodások, kegyetlenkedések ellen.

A bombázások s a harcok elcsitultával elérkezett azt ideje, hogy visszatérjünk Debrecenbe. Időközben megtudtuk, hogy kis lakásunkat bombatalálat érte, nem telibe ugyan, de éppen eléggé ahhoz, hogy lakhatatlanná váljék. Mitévők legyünk hát? A portán található többi lakásból mindenki elköltözött, ott kínálkozott üresen valamennyi helyiség. Mi azonban a bizonytalan s rendezetlen állapotok miatt sem a Nagyék fönti helyére, sem pedig a kártoló műhelybe nem mertünk beszállásolni. Lehúzódtunk hát ismét a föld alá, s ezzel elkezdődött életünk egy újabb pincelakó korszaka. Ez már nem tartott sokáig, nem úgy, mint az országra rákövetkező újfajta időszámítás.

Mielőtt azonban a pincéből előkészülődünk volna, még történt egy s más odalent velünk. Itt folytatom majd legközelebb.